

Сергій Адамович

ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»

**Соціально-економічне життя Станиславова
в період Першої світової війни (1914 – 1918 рр.)**

У статті досліджено соціально-економічне життя в місті Станиславові в період Першої світової війни. Автор проаналізував стан промисловості, рівень розвитку торгівлі та сфери послуг, руйнівний вплив військових дій на економічний поступ міста. У статті також висвітлено процес поступового зубожіння міщан через військові дії та заходи міської влади й окупаційної адміністрації для утримання соціально-економічної ситуації під контролем та забезпечення найнеобхідніших матеріальних потреб населення для виживання.

Ключові слова: Перша світова війна, промислові підприємства, продукти харчування, заклади торгівлі, сфера послуг, грошовий обіг, спекуляції, руйнування.

Перша світова війна принесла страждання та руйнування для м. Станиславова, яке опинилося у вирі світових геополітичних змін. Спочатку місто зіштовхнулося зі звинуваченнями мешканців міста австрійською владою у зраді і шпигунстві на користь Російської імперії. Після того соціально-економічне життя міста було травмоване руйнуваннями під час військових дій та трьома російськими окупаціями (03.09.1914 – 20.02.1915; 04.03.1915 – 08.06.1915; 11.08.1916 – 24.07.1917).

Одразу після приходу в місто росіян на вулицях було розвішано “Постанови коменданта м. Станиславів” від 5 вересня 1914 р. У них визначався також розклад роботи всіх закладів торгівлі та сфери послуг. Так, продуктові магазини повинні були відкриватися з 6 чи 8 години ранку, а зачинятися – о 20 годині вечора. Ресторани і кав’ярні могли бути відчинені до 22 години вечора. Окремі дозволи отримали кав’ярні “Під Золотим орлом” п. Рубіна і “Едісон” п. Фербера, що могли працювати до 2 год. ночі, а також ресторани М.Гавбенштока, А.Стигара, І.Шміда, п.Кніжатка, Ф.Малашинського, К.Швайсера і кав’ярні : “Уніон” В.Кровіцького та “Австрія” п. Беля, що могли приймати відвідувачів до 4 години ночі. Всі працівники торгівлі зобов’язані були приймати російські гроші за курсом один рубль – три срібні австрійські корони. Суворо заборонялося продавати і частувати солдатів спиртним¹.

Відзначимо, що заборони на продаж спиртного нижнім чинам російської армії проігнорували єврейські підприємці, і вже 5 жовтня 1914 р. російська влада змушена була розвішати в місті оголошення про заборону євреям, які споюють російські війська, продавати спиртні напої солдатам².

Для заспокоєння місцевого населення 11 вересня 1914 р. в місті було оголошено, що окупаційна влада обіцяла, що торгівля і промисли не будуть утискатися, проте було заборонено продаж спиртних напоїв, а вартість австрійської корони прирівнювалася до 30 російських копійок³.

¹ ДАІФО. Ф.636. Оп.1. Спр.4. Арк. 1.

² ДАІФО. Ф.636. Оп.1. Спр.4. Арк. 9.

Пізніше, 23 жовтня 1914 р. росіяни гарантували збереження грошових заощаджень у банках для лояльних до окупаційної влади громадян⁴. 15 грудня 1914 р. мешканцям міста постановами генерал-губернатора заборонили купувати товари в рядового складу російської армії⁵.

Однак військові умови не сприяли не тільки економічному благополуччю, але й продовольчій безпеці міста. Так, уже в кінці 1914 р. російська влада поширила оголошення про необхідність обліку в триденний термін продуктів і палива, що були в наявності у продавців і населення. Те, що приховувалося, реквізувалося безплатно та передавалося в міське управління для роздачі найбільш біднішим мешканцям міста⁶.

Обов'язковою постановою генерал-губернатора Галичини від 26 січня 1915 р. заборонявся вивіз за межі Галичини і Буковини, крім Росії, грошей, цінних паперів, срібла, золота і платини на суму, більше 500 рублів на особу, заборонялися платежі, видачі, пересилки чи переводи будь-яких грошових сум австрійським, угорським, німецьким і турецьким підданям. Заборонені платежі могли за бажанням платника вноситися в особливий фонд, утворений у Львівському польовому казначействі⁷.

З 7 по 20 лютого 1915 р. місто контролювалося австрійськими військовими. Одразу бургомістр К.Фідлер поширює відозву про необхідність дотримання правопорядку і покарання за протиправні дії. Міською владою забороняється продаж спиртних напоїв, перевищення максимальних цін на товари, посягання на власність, опір органам правопорядку⁸.

У результаті втеч і міграції населення в місті залишилося багато порожніх квартир. Так, згідно зі звітами російської влади, на вул. Литовській було 52 вільні квартири, на вул. Третього травня – 56 квартир, вул. Сапїжинській – 79 квартир, вул. Голуховського – 45 квартир, вул. Петра Скарги – 30 квартир і т.д.⁹.

Однак були випадки, що власники-втікачі поверталися. Так, зацікавлення у російської поліції у контексті боротьби з австрійською розвідкою викликала особа єврея А.Бриля, який мав будівельний і торговий магазин на вул. Колійовій. Росіяни не могли зрозуміти, чому підприємець на початку війни злословив і знущався над російськими полоненими, під час відступу австрійців втік з сім'єю, але згодом повернувся і відкрив торговий магазин¹⁰.

Згідно зі звітом Станиславівського поліцмейстера, “в місті торгівля і промисли були вельми розвинуті і знаходилися виключно в єврейських руках”. Росіяни фіксували наявність у місті таких підприємств – фабрики стеаринових свічок і сірників, дріжджовий завод і ректифікаційне

³ ДАІФО. Ф.636. Оп.1. Спр.4. Арк.8.

⁴ ДАІФО. Ф.636. Оп.1. Спр.4. Арк. 17.

⁵ ДАІФО. Ф.636. Оп.1. Спр.4. Арк. 5-6.

⁶ ДАІФО. Ф.636. Оп.1. Спр.4. Арк. 28.

⁷ ДАІФО. Ф.636. Оп.1. Спр.5. Арк. 1.

⁸ ДАІФО. Ф.636. Оп.1. Спр.5. Арк. 6, 11.

⁹ ДАІФО. Ф.528. Оп.1. Спр.21. Арк. 31-37.

¹⁰ ДАІФО. Ф.528. Оп.1. Спр.58. Арк.59.

підприємство, ватний завод, горілчаний завод, пивоварний, завод з виробництва кошиків, 4 шкіряних, 3 цегляно-черепичних заводи, паровий млин, два нафтоочисних заводи¹¹.

Джерелами прибутків міської влади росіяни називали міську бойню, електричний і газовий заводи, “рогатки”, міські податки і кладовище¹².

Станом на 1913 р. у місті налічувалося 909 торговельних підприємств, зокрема єврейських – 843 (92, 7%), польських – 50 (5,5%) і українських – 16 (1, 7%)¹³. Відзначимо, що приватні особи активно зверталися за дозволами на відкриття торгових закладів у місті. Були випадки відкриття бізнесу в місті і іноземцями. Так, грецький підданий Анастасій Кистиніус на площі Ринок відкрив бакалійний магазин¹⁴.

Російська окупаційна влада в умовах війни намагалася регламентувати та обмежувати споживання продовольчих товарів. Розпорядженням намісника Галичини від 15 травня 1915 р. обмежувалося споживання м'яса – у вівторок і в п'ятницю заборонялося продавати м'ясо чи страви з нього¹⁵.

Російська окупаційна влада привела з собою значну кількість малоосвіченого і корумпованого чиновництва, що здійснювало численні зловживання. Так, у квітні 1915 р. Станиславівський поліцмейстер зафіксував, що околоточний (*службовець міської поліції* – автор) Карпенко в нетверезому стані ввірвався до жителя Княгинин-гірки єврея Леона Зільбера і вимагав від нього тисячу рублів. Пізніше виявилось, що останній сприяв поліцейському в отриманні хабарів від інших осіб в обсязі від 5 рублів до 50 копійок¹⁶.

У циркулярі Тернопільського губернатора від 3 березня 1915 р. повідомлялося, що російські чиновники часто набирають у борг різні товари і продукти та не розраховуються за них¹⁷. Не завжди разково поводитися і російські солдати.

Незважаючи на війну, російська поліція фіксувала в ресторанах, кав'ярнях і кінотеатрах присутність повій, а в Княгинині, Пасічній і Микитинцях “*проституція вільно приховувалася*”^{18****}. Відзначимо, що згідно з наказом начальника російського гарнізону від 14 квітня 1915 р. ресторани для офіцерів були відкриті до 24 години, кінотеатри до 23 години, а приватним особам прохід по вулицях, відвідування ресторанів і т.д. дозволялося лише до 22 години¹⁹.

8 червня 1915 р. до Станиславова знову входять австрійці. Після повернення австрійської влади гостро постало питання відбудови зруйнованої інфраструктури. 14 липня 1915 р. представники м. Станиславова взяли участь у роботі організації “Спілка 30 міст Галицьких”, яка діяла в м. Кракові.

¹¹ ДАІФО. Ф.528. Оп.1. Спр.1. Арк.177.

¹² ДАІФО. Ф.528. Оп.1. Спр.1. Арк.177.

¹³ Монолатій І. Діри пам'яті/ І.Монолатій. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2017. – С.76.

¹⁴ ДАІФО. Ф.528. Оп.1. Спр.58. Арк.91.

¹⁵ ДАІФО. Ф.636. Оп.1. Спр.5. Арк. 4.

¹⁶ ДАІФО. Ф.528. Оп.1. Спр.14. Арк.175.

¹⁷ ДАІФО. Ф.528. Оп.1. Спр.1. Арк.98.

¹⁸ ДАІФО. Ф.528. Оп.1. Спр.16. Арк.44-45.

**** За даними австрійської поліції в 1907 р. в місті налічувалося 198 зареєстрованих повій та 710 прихованих, з них лише 15 пройшли медогляд навесні 1915 р.

¹⁹ ДАІФО. Ф.528. Оп.1. Спр.58. Арк.80.

Організація прийняла рішення про широку порятункову акцію в цілях економічної та технічної відбудови міст. Засобами для відбудови мали б стати субвенції та інші ресурси. Для отримання допомоги слід було оцінити військову шкоду економіці і приватним особам. Для аналізу нанесених збитків при магістратах мали б бути відкриті спеціальні бюро, які б склалися з архітекторів, чиновників і представників громадськості. Робота з оцінки збитків мала бути завершена до 10 серпня 1915 р.²⁰.

Крім того, 12 серпня 1915 р. в місті було поширено оголошення про можливість заявити в Магістрат про збитки, завдані війною, а з 19 серпня можна було повідомити в Магістрат про матеріальні втрати від квартирування під час війни військових чи утримання коней у приміщеннях міщан²¹.

В умовах військових злигоднів австрійська влада намагалася уникнути спекуляцій на продуктовому ринку і жорстко регламентувала соціально-економічне життя. Так, 12 червня 1915 р. було визначено офіційний курс німецької марки – 1 корона 30 сотиків. 20 вересня 1915 р. було повідомлено, що виплати по банківських зобов'язаннях не скасовувалися, а відстрочено сплату лише деяких зобов'язань²². Цікаво, що в березні 1916 р. мешканці міста пройшли процедуру оприлюднення своїх прибутків²³.

Оголошення Магістрату міста від 8 червня 1915 р. наказувало торгівцям мукою і збіжжям тримати свої запаси недоторканими, а торгівлю з приватними особами здійснювати тільки після особливого дозволу міської влади²⁴. 14 червня 1915 р. Магістрат заборонив продаж спиртних напоїв, вивезення з міста споживчих товарів і худоби без спеціальних дозволів, оголосив про прийом зброї та амуніції, а також предметів власності, які потрапили до людей шляхом пограбування справжніх власників. Публічні закриті заклади могли працювати з 21.00 до 06.00, ресторани до 23.00 (кав'ярні "Уніон" і "Габсбург" до 24.00), а пересування по місту було заборонено з 23.00 до 3.30²⁵.

15 червня 1915 р. в місті було поширено попередження Магістрату про покарання населення за приховування споживчих товарів, завищення цін на товари, спекуляції, обважування²⁶. Відповідно до рішень магістрату від 19 червня 1915 р. робота продовольчих магазинів була обов'язковою. Крім того, мешканці зобов'язувалися прозвітуватися про наявність у них худоби. З 23 вересня 1915 р. розпочався обов'язковий перепис продуктів харчування у населення²⁷.

Згідно з розпорядженням від 18 серпня 1915 р. можна було як дрібне печиво випікати тільки округлі булочки на воді вагою у 35 грамів і продавати їх за ціною 4 гроші за штуку. Мука для печива

²⁰ ДАІФО. Ф.7. Оп. 1. Спр.268. Арк.1.

²¹ ДАІФО. Ф.636. Оп.1. Спр.5. Арк. 31, 34.

²² ДАІФО. Ф.636. Оп.1. Спр.5. Арк. 15, 39.

²³ ДАІФО. Ф.636. Оп.1. Спр.6, Арк.29.

²⁴ ДАІФО. Ф.636. Оп.1. Спр.5. Арк. 15.

²⁵ ДАІФО. Ф.636. Оп.1. Спр.5. Арк. 19, 20.

²⁶ ДАІФО. Ф.636. Оп.1. Спр.5. Арк. 8.

²⁷ ДАІФО. Ф.636. Оп.1. Спр.5. Арк. 21-22, 40.

мала бути тільки пшенична, а для випікання хліба – як пшенична, так і житня. Хліб мав випікатися в буханках вагою не менше 280 грам, а ціна його мала становити 5 сотиків за 70 грам²⁸.

25 січня 1916 р. було введено ще ряд правил і обмежень для пекарень та кондитерських. Зокрема, заборонялося випікання хліба з пшеничної муки, печива з дріжджового тіста, кондитерські вироби не можна було випікати з пшеничної і житньої муки та вони могли продаватися тільки два дні на тиждень, заборонялося виставляти печиво на столах у пекарнях і цукернях, продавці хліба мали за бажанням покупця продавати його шматками²⁹.

5 лютого 1916 р. Магістрат заборонив виготовлення і продаж печива. Хліб можна було випікати тільки у поздовжніх і круглих буханках, які за повного охолодження мали важити 280 грамів і продавати хліб мали теж охолодженим. Буханка мала легко ділитися на чотири частини по 70 грамів кожна. Крім того, до хліба треба було примусово добавляти 20% картопляної суміші. Ціна хліба не могла бути більшою 3-5 сотиків за 70 грамів і 7 сотиків за кожні 140 грамів³⁰.

У підсумку соціально-економічна криза застала владу з 3 листопада 1915 р. оголосити про запровадження в місті карточок на хліб і муку, а з 7 листопада особи, які перебували в Станиславові більше 24 годин, мали отримувати спеціальні дозволи³¹.

Розпорядженням цісарсько-королівського намісника краю Г.Колларда від 11 січня 1916 р. в місті встановлювалися максимальні ціни на муку. Так, мука пшенична хлібна і житня мали коштувати не більше 50 сотиків. У випадку невиконання цих цінових вимог влада і поліція попереджали про ревізії та покарання штрафами до 2000 корон або арешт до трьох місяців. 27 січня 1916 р. Магістрат заборонив продаж хліба і кондитерських виробів за відсутності хлібних карточок³².

Вкінці-кінців 4 лютого 1916 р. було введено обмеження на вживання хліба на одну особу (для працюючих – 300 грамів на особу; для родин працюючих – 200 грамів на особу). Мешканців міста попереджали: якщо *“хтось використає легковажно свої запаси чи в інший спосіб їх позбудеться, то буде відчувати голод, бо для нього хліба не буде”*. 13 березня 1916 р. з ціллю унеможливлення дефіциту було оголошено, що купити хліб і муку можна тільки в тій гміні, в якій була видана хлібна карточка, а з 16 березня мешканці міста мали визначитися з торгівельним закладом (з 25 запропонованих), де б вони отоварювали свої хлібні карточки³³.

Для боротьби зі спекуляціями і приховуванням запасів цукру Магістрат 14 січня 1916 р. визначив 17 продавців цукру, що могли його продавати за фіксованою ціною – 1 корона 6 сотиків. Натомість 27 січня 1916 р. було оголошено максимальні ціни на нафту (1 літр нафти – 44 сотики). 5

²⁸ ДАІФО. Ф.636. Оп.1. Спр.5. Арк. 5.

²⁹ ДАІФО. Ф.636. Оп.1. Спр.6. Арк. 12.

³⁰ ДАІФО. Ф.636. Оп.1. Спр.6. Арк. 17.

³¹ ДАІФО. Ф.636. Оп.1. Спр.5. Арк. 47-48.

³² ДАІФО. Ф.636. Оп.1. Спр.6. Арк. 1, 14.

³³ ДАІФО. Ф.636. Оп.1. Спр.6. Арк. 15, 28, 31.

лютого 1916 р. влада почала вимагати від всіх виробників і продавців цукру повідомити про його запаси та попередила, що приховування запасів цукру карається арештом від 1 місяця до 1 року³⁴.

Розпорядженням австрійського намісника від 6 березня 1916 р. заборонявся продаж молока і молочних продуктів у закладах громадського харчування з 14.00 до 19.00. Винятки були зроблені тільки для їдалень, де харчувалися незаможні громадяни. У них можна було продавати молочні продукти також і з 14.00 до 15.00 та з 18.00 до 19.00³⁵.

Соціально-економічна ситуація не покращувалася, а тому 20 березня 1916 р. було введено карточки на цукор для тих родин, що мали запаси цукру не більше 2,5 кг на особу. Цукерні, кав'ярні, ресторації мали подати до органів влади інформацію про свої потреби у цукрі, а також повідомити про наявні резерви кави. Одночасно сільськогосподарські виробники, торговці і підприємці мали прозвітувати місту про стан запасів картоплі в місті³⁶.

Магістрат також ініціював в місті ряд акцій, що мали допомогти Австрії у війні. 14 серпня 1915 р. було оголошено про початок закупівлі у населення для військових потреб "різного роду металів". 30 вересня 1915 р. Магістрат міста звернувся до населення з проханням допомогти військовим продуктами, фуражем та дровами з наступною компенсацією витрат, а 1 жовтня в Станіславові була проведена патріотичний збір металу для потреб армії³⁷.

5 жовтня 1915 р. в місті було розповсюджено заклик цісарсько-королівського намісника краю Г.Колларда про необхідність участі населення у військовій позичці. 21 квітня 1916 р. патріотична позичка на військові потреби була повторена³⁸. Імовірні патріотичні заклики до громадськості міста не мали значного ефекту, бо вже 20 жовтня 1915 р. було оголошено про реквізицію для потреб армії всілякої металічної посуду, 11 листопада розпочався збір різноманітних металів, пільги отримували тільки промислові підприємства, що мали військові замовлення (оголошення від 25 січня 1916 р. встановило пропорції для реквізицій – 1/3 металічних предметів у фабрикантів і промисловців і 1/2 від власників ресторацій, шинків, пекарень). 12 листопада 1915 р. з'явилися оголошення про збір за винагороду предметів із золота та срібла. 5 грудня 1915 р. і 10 травня 1916 р. в місті знову оголошувалося про закупівлю в населення металічного посуду, а 9 грудня 1915 р. розпочали закупляти продукти харчування³⁹.

Незважаючи на всі злигодні війни, місто продовжувало розвиватися. Так, рішенням Магістрату від 5 травня 1916 р. було дано дозвіл на початок робіт з прокладання каналізаційних мереж між вулицями Сапіжинською і Собеського⁴⁰. Одночасно Магістрат 14 січня 1916 р. оголосив, щоб власники сільськогосподарських угідь зголошувалися за допомогою для проведення весняно-

³⁴ ДАІФО. Ф.636. Оп.1. Спр.6. Арк. 9, 13, 16.

³⁵ ДАІФО. Ф.636. Оп.1. Спр.6. Арк. 2.

³⁶ ДАІФО. Ф.636. Оп.1. Спр.6. Арк. 34-36.

³⁷ ДАІФО. Ф.636. Оп.1. Спр.5. Арк. 32, 42-43.

³⁸ ДАІФО. Ф.636. Оп.1. Спр.5. Арк. 42.

³⁹ ДАІФО. Ф.636. Оп.1. Спр.5. Арк. 46, 49-50, 52, 54; Спр.6. Арк.11, 44.

⁴⁰ ДАІФО. Ф.7. Оп. 1. Спр.269. Арк. 1-2.

польових робіт. Відзначимо також, що, незважаючи на війну, австрійська влада з ціллю економії витрат на освітлення у ніч з 30 квітня на 1 травня 1916 р. здійснила перехід на літній час⁴¹.

Влітку 1916 р. почався відомий “Брусиловський прорив” – російські війська під керівництвом генерала О. Брусилова на широкій смузі фронту прорвали оборону австрійців і швидкими темпами почали просуватися вглиб території ворога. 11 серпня м. Станиславів було захоплено росіянами⁴².

Станиславів опинився у прифронтовій зоні і зазнав значних руйнувань. Унаслідок цього було дуже пошкоджено ратушу, зруйновано навколо багато будинків. Значних пошкоджень зазнали вірменський костел та приміщення колишнього єзуїтського колегіуму⁴³.

Одразу після приходу росіян було розповсюджено оголошення начальника гарнізону генерал-майора Осипова і коменданта міста підполковника Долинського про введення комендантської години. Вихід на вулиці міста дозволявся з 6.00 до 21.00 годин, ресторації мали бути закриті о 18.00, кав'ярні о 20.00 (за винятком ресторації і кав'ярні при готелю “Австрія”, що могли бути відкриті до 23.00).

Оповіднення російської влади від 13 серпня 1916 р. інформувало населення, що з міста заборонялося вивозити мідь, цинк, інші метали, шкіру, а також продовольчі продукти. Відзначимо, що 27-28 серпня 1916 р. були проведені реквізиції мотоциклів і велосипедів для потреб армії. У місті мало бути припинено продаж алкогольних напоїв, а також продукування і продаж видань, що висміюють Росію (книгарні мали вилучити з продажу подібну літературу, в іншому випадку власникам загрожувало заслання в Сибір). Мешканцям міста було заборонено купувати в жовнірів речі⁴⁴.

Росіяни розпочали видачу нових хлібних та цукрових карточок, була дозволена торгівля продуктами харчування. Магазини, що не відкривалися, підлягали реквізиції. Відзначимо, що євреям росіяни видавали хлібні та цукрові карточки окремо від християн, що було проявом національної дискримінації⁴⁵.

Для грошового обігу був встановлений наступний курс: австрійська корона – 39 російських копійок, німецька – 46 російських копійок (для золотої монети); австрійська корона – 25 копійок, німецькі – 30 російських копійок (для срібної монети); австрійська корона – 15 російських копійок, німецька – 17 російських копійок (для банкнот)⁴⁶.

Згідно з даними Магістрату м. Станиславова від 3 вересня 1916 р. в місті налічувалося близько 28000 жителів (поліцейські дані відповідно до реєстраційних карток від 27 листопада 1916 р. дали дещо точніші дані – 4067 чоловіків, 10521 жінка, 11429 дітей), як постійних так і евакуйованих з інших гмін. Імовірно, в міських гмінах залишалось: в Княгинині містечку – біля 6600 мешканців, у

⁴¹ ДАІФО. Ф.636. Оп.1. Спр.6. Арк. 7, 43.

⁴² Первая мировая война 1914 - 1818 http://www.world-history.ru/events_about/867/2057.html. (дата звернення 22.07.2011).

⁴³ Бондарев І. Фортеця на Волоському тракті / І. Бондарев. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2007. – С.25.

⁴⁴ ДАІФО. Ф.636. Оп.1. Спр.6. Арк. 47, 50.

⁴⁵ ДАІФО. Ф.636. Оп.1. Спр.6. Арк. 49, 55, 57.

⁴⁶ ДАІФО. Ф.636. Оп.1. Спр.6. Арк. 47.

Княгинині колонії – біля 3000 (ці гміни були окремими адміністративними одиницями, мали окремі управління)⁴⁷.

Для потреб міста на тиждень було необхідно 1500 пудів пшеничної муки, 1500 пудів хліба, 1500 пудів круп, 400 пудів цукру, 20 пудів чаю, 20 пудів дріжджів, 1500 пудів різних жирів, 400 пудів солі, 20 свиней⁴⁸. Так, у січні 1917 р. місто планувало витратити 6500 пудів муки пшеничної, 6600 пудів житньої муки, 6600 пудів різних круп, 2000 пудів цукру, 100 пудів чаю, 100 пудів дріжджів, 6000 пудів різних жирів, 2000 пудів солі, 100 пудів свічок, 2000 пудів гасу⁴⁹.

У статистичних звітах поліційного відділення міста містилися дані про фабрики, заводи, склади і майстерні в районі Станиславова. А саме: 5 шкірзаводів, 2 цегляних заводи, столярна майстерня, фабрика возів, фабрика лікерів, пивоварний завод, завод з виробництва дріжджів, чавунно-литтєвий завод, ткацька фабрика, спиртоочисний завод, спиртовий завод, 2 слюсарно-механічні майстерні, лісопильний завод і лісові склади. Частина з цих підприємств на той момент не працювала, а більшість їх власників виїхала вглиб Австрії⁵⁰. Міські підприємства могли бути зупинені також через реквізиції, так як це сталося з міською бойнею на вул. Голуховського, яка через реквізицію машинних ременів з 25 липня 1916 р. не діяла⁵¹.

Були ще дані про млин, ковбасну фабрику, міський газовий завод, фабрику з виготовлення паркету, 7 взуттєвих майстерень, 7 аптек. Число торгових закладів становило 171, в місті були готелі – Габсбург (20 номерів), Уніон (34 номери), Гюбнер (20 номерів), Австрія (18 номерів), Центральний (18 номерів), Європейський (16 номерів), Під чорним орлом (12 номерів)⁵². Незважаючи на війну, в місті працювало десять перевізників. Ціна на проїзд фіакром хиталася від 1 корони 20 грош до 4 корон залежно від комфортності та тривалості поїздки⁵³. Для трамбування і збереження шосейних доріг місто мало один трактор⁵⁴.

У місті значною мірою була розвинута соціально-культурна сфера. Зокрема, у м. Станиславові було 3 друкарні, 4 кінотеатри, театр товариства ім. С.Моношук, 7 книжкових і канцелярських магазинів.

Станом на 20 листопада 1916 р. у мешканців налічувалося 267 одиниць великої і дрібної рогатої худоби, 166 свиней, 102 робочих коня⁵⁵. Однак зібрано було не більше 1/3 врожаю, а решта була знищена у ході військових дій. Зібраного врожаю було недостатньо для продовольчих потреб, а до того ж озимина була посіяна не більше, як на 40% площ сільськогосподарських угідь (решта була зайнята бойовими позиціями)⁵⁶.

⁴⁷ ДАІФО. Ф.528. Оп. 1. Спр.36. Арк. 2, 109.

⁴⁸ ДАІФО. Ф.528. Оп. 1. Спр.43. Арк. 30.

⁴⁹ ДАІФО. Ф.528. Оп. 1. Спр.43. Арк. 73-74.

⁵⁰ ДАІФО. Ф.528. Оп. 1. Спр.36. Арк.59-60.

⁵¹ ДАІФО. Ф.528. Оп. 1. Спр.46. Арк.8.

⁵² ДАІФО. Ф.528. Оп. 1. Спр.36. Арк. 64-67, 73-74, 81, 113-117.

⁵³ ДАІФО. Ф.528. Оп. 1. Спр.43. Арк. 142-143.

⁵⁴ ДАІФО. Ф.528. Оп. 1. Спр. 51. Арк.134.

⁵⁵ ДАІФО. Ф.528. Оп. 1. Спр.36. Арк. 51.

⁵⁶ ДАІФО. Ф.528. Оп. 1. Спр.36. Арк. 86.

У зв'язку з цими обставинами продовольчої допомоги в місті потребувало 10480 осіб, з них 1906 осіб становила інтелігенція. Ситуація частково вирішувалася за сприяння благодійних організацій. Так, при Магістраті Міщанським комітетом і Всеросійським Земським Союзом було утворено 2 крамнички і харчовий пункт. 12 крамничок було організовано Магістратом, 1 крамничка Союзом міст. У цих торгових центрах можна було придбати товари по собівартості, а харчовий пункт забезпечував до 200 безплатних обідів. У місті також функціонувало 6 притулків для бездомних, немічних та старих⁵⁷.

У той же час згідно з офіційними урядовими даними, станом на листопад 1916 р. хліб житній 1 сорту в Станіславському повіті коштував 47 копійок за 1 кг, хліб пшеничний (булка) 75 коп. за кг. Муку житню (80 кг) 1 сорту можна було придбати за 30 рублів, муку пшеничну – за 36 рублів. Ціни на теляче і свиняче м'ясо сягали 1 рубля за кг, масло коштувало 4 рублі за кг, яйце продавалося по ціні 60 коп. за 1 штуку, а 1 літр молока можна було придбати за 35 коп. На фоні цих цін на продовольчі товари мізерними виглядали можливі заробітки мешканців міста. Так, різноробочий за день праці з харчуванням отримував 1 рубль платні (жінка за цю ж працю – 75 коп., а підліток – 50 коп.). Дещо більшою була платня за роботу в штукатурів – 1 рубль 50 коп.; у столярів, слюсарів – 2 рублі 40 коп., каменяря і коваль отримували 3 рублі за працю⁵⁸.

Поліція стежила, щоб продаж товарів першої необхідності в місті не здійснювався за завищеними цінами. Продавці-порушники зазнавали адміністративних штрафів у розмірі від 10 до 50 російських рублів⁵⁹. Штрафи накладалися також за проїзд без встановлених перепусток, незаконну купівлю в нижчих чинів російської армії різних речей (15 рублів штрафу), підвищення цін на житло, продаж спиртних напоїв і їх незаконне розпивання (100 рублів штрафу), а повій, що не пройшли медичний огляд, арештовували на три доби⁶⁰. Лише за жовтень-грудень 1916 р. стягнені за порушення обов'язкових постанов штрафні суми склали 2975 рублів⁶¹.

Російська влада також активно здійснювала реквізиції на потреби армії різноманітних продуктів і товарів – від умивальників і унітазів до швейних машин і динамо-машин. При цьому гроші за товари не сплачувалися, що в офіційних документах пояснювалося тим, що власники під час реквізицій були відсутні⁶².

Після Лютневої революції в Росії окупаційна влада задекларувала радикальну зміну ставлення до населення захоплених територій. Так, у зверненні крайового комісара Тимчасового уряду в Галичині і Буковині Д.Дорошенка до населення окупованих територій від 20 травня 1917 р. значилося, що "...нова влада вважає за справедливе вжити всіх заходів для полегшення долі мешканців окупованого краю, а саме дати населенню свободу як у відновленні старих форм самоуправи сільської й міської, так і в перебудові їх на нових ширших основах, якби того людність

⁵⁷ ДАІФО. Ф.528. Оп. 1. Спр.36. Арк. 109.

⁵⁸ ДАІФО. Ф.528. Оп. 1. Спр.33. Арк.21.

⁵⁹ ДАІФО. Ф.528. Оп. 1. Спр.38. Арк. 39, 49, 77, 109.

⁶⁰ ДАІФО. Ф.528. Оп. 1. Спр.38. Арк. 55, 132, 162, 165, 193.

⁶¹ ДАІФО. Ф.528. Оп. 1. Спр.41. Арк. 27.

⁶² ДАІФО. Ф.528. Оп. 1. Спр.35. Арк.110-160.

забажала...”. У нових умовах росіяни ставили перед собою завдання тільки упорядкувати харчову справу і організувати ради при повітових та губерніяльних комісарах⁶³.

У місті продовжували діяти обмеження на роботу торговельних і відпочинкових закладів (згідно розпорядження від 20 лютого 1917 р. торгівля мала здійснюватися з 8.00 до 20.30, кінотеатри, кав'ярні і т.д. мали закриватися о 20.30), а з 21.00 наступала комендантська година⁶⁴.

8 липня 1917 р. розпочався останній масштабний наступ російських військ. Армія завдала удар на ділянці Галич – Станіславів у напрямку Калуша, Болехова, і її наступ був успішним.⁶⁵ Однак дуже швидко деморалізовані революційними подіями на Батьківщині росіяни почали відступати і залишили Станіславів. У цей час у місті проводилося найбільш масове знищення заводського обладнання та відбувалися утиски місцевого населення⁶⁶.

У центрі міста згоріло багато будинків і повсюди в краї війна залишила глибокі сліди⁶⁷. Тоді згорів будинок Хани Ланди, який ділив сучасний Вічевий майдан на дві половини. Були повністю знищені будинки довкола пасажу Гартенбергів та й пасаж постраждав⁶⁸. Розбита снарядами, розхитана бомбардуванням міста, позбавлена будь-якої консервації, ратуша вкрилася тріщинами і погрожувала завалитися⁶⁹. Найбільших руйнувань зазнали вулиця Карпінського (тепер це відрізок вулиці Галицької від її початку до Ратуші), вулиця Костюшка (Сотника Мартинця), з мапи міста зник цілий майдан Франца Йосифа і т.д. Щоб прискорити розбирання завалів, австрійці навіть провели до середмістя вузькоколійку, по якій вагонетками вивозили будівельне сміття⁷⁰.

У зв'язку з військовими діями місто перебувало в складному фінансову стані. Свідченням цього є позика, отримана від крайової влади у вересні 1918 р. в обсязі 2 тис. 382, 281 корони⁷¹. В останні два роки війни ціни на товари першої необхідності піднялися на 1000 і більше відсотків⁷². Задля хоч якоїсь стабілізації соціально-економічної ситуації Магістрат намагався розподіляти обов'язки між усіма мешканцями міста. Зокрема, було прийнято рішення про реєстрацію всіх жителів міста за їх адресами в цілях рівномірного розподілу квартирних обов'язків на всіх мешканців міста⁷³.

Австрійська влада намагалася обмежити зростання споживчих цін, щоб зменшити соціальну напругу. Так, розпорядженням бургомістра від 26 серпня 1917 р. на продовольчу допомогу могли

⁶³ ДАІФО. Ф.636. Оп.1. Спр.7. Арк.1.

⁶⁴ ДАІФО. Ф.636. Оп.1. Спр.7. Арк.6.

⁶⁵ Зайончковский А.М. Первая мировая война — СПб.: Полигон, 2002. — 878 с. // <http://militera.lib.ru/h/zayonchkovsky1/14.html>. (дата звернення 22.07. 2011).

⁶⁶ Гаврилів Б., Арсенич П., Процак Р. Літопис Івано-Франківська (Станіслава). Історична хроніка міста з 1662 року / Гаврилів Б., Арсенич П., Процак Р. — Івано-Франківськ: Нова Зоря, 1998 — С.74.

⁶⁷ Цеклер Л. Бог чує молитву. Життя Теодора Цеклера, розказане Ліллі Цеклер / Л.Цеклер. — Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2007. — С.68.

⁶⁸ Бондарев І. Станіславівські пожежі / І. Бондарев // Репортер. — Івано-Франківськ, 2011. — 7 липня. — С.20.

⁶⁹ Станіславівські ратуші / Упоряд. І.Бондарев. — Івано-Франківськ: Лілея НВ, 2011. — С.14.

⁷⁰ Бондарев І. Руїна. Перша світова війна не пожаліла Станіславова / І. Бондарев // Репортер. — Івано-Франківськ, 2009. — 13 серпня. — С.20.

⁷¹ ДАІФО. Ф.27. Оп. 1. Спр. 1. Арк.5.

⁷² Історія міст і сіл Української РСР. Івано-Франківська область / О.О. Чернов (голова редколегії). — К.: Харківська книжкова фабрика ім. М.В. Фрунзе. — С.62.

⁷³ ДАІФО. Ф.636. Оп.1. Спр.8. Арк.8.

претендувати бідняки, місячний дохід яких на 1 члена сім'ї не перевищував 75 корон⁷⁴. Натомість на виконання розпорядження Намісництва в Галичині від 20 листопада 1917 р. в місті були визначені максимальні ціни для гуртової і роздрібною торгівлі цукром⁷⁵.

Для допомоги бідним у місті працювала військова кухня⁷⁶. Крім того, влада практикувала понаднормові продажі хліба. Так, з 14 лютого 1918 р. продавали по півбуханки хліба на кожного члена родини, а також можна було обміняти мучні карточки на хлібні. Натомість з 3 по 7 жовтня 1918 р. продавали по 1 буханці хліба на кожного члена родини. Полегшенню життя найбідніших сприяло також рішення від 28 січня 1918 р. про дозвіл на збільшення вживання муки для тих, хто важко фізично працює з 1150 до 1850 грам⁷⁷.

Одночасно місто страждало від продовження війни. Оголошення цісарсько-королівської етапової команди від 4 серпня 1917 р. передбачало інформування мешканцями міста про свої запаси продовольства. Міщани мали залишити при собі 20 кг муки, 10 кг круп, 10 кг фасолі, по кілограму цукру, солі, чаю, півкілограма мила, а надлишок слід було віддати на військові потреби. У жовтні 1917 р. було проведено ревізицію коней у населення для потреб армії⁷⁸.

Влада навіть заборонила самогоноваріння з груш, слив і яблук, виняток становили лише овочі, що в сирому вигляді були нездатні до споживання. І то для самогоноваріння потрібні були спеціальні дозволи⁷⁹.

Напередодні закінчення війни в місті актуалізувалося українське питання. 21 жовтня 1918 р. у будівлі “Сокола” (сьогодні приміщення Т-ва “Просвіта”) відбулися збори представників української громади Станіславова, на якій доктора В.Яновича було обрано головою повітової Української Національної Ради, що вночі на 1 листопада 1918 р. перебрала від австрійців владу в місті і проголосила ЗУНР⁸⁰.

Список використаних джерел

1. Бондарев І. Руїна. Перша світова війна не пожаліла Станіславова / І. Бондарев // Репортер. – Івано-Франківськ, 2009. – 13 серпня. – С.20.
2. Бондарев І. Станіславівські пожежі / І. Бондарев // Репортер. – Івано-Франківськ, 2011. – 7 липня. – С.20.
3. Бондарев І. Фортеця на Волоському тракті / І. Бондарев. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2007. – 168 с.
4. Гаврилів Б., Арсенич П., Процак Р. Літопис Івано-Франківська (Станіслава). Історична хроніка міста з 1662 року / Гаврилів Б., Арсенич П., Процак Р. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 1998 – 136 с.

⁷⁴ ДАІФО. Ф.636. Оп.1. Спр.7. Арк.16.

⁷⁵ ДАІФО. Ф.7. Оп. 1. Спр.272. Арк.1.

⁷⁶ ДАІФО. Ф.636. Оп.1. Спр.7. Арк.25.

⁷⁷ ДАІФО. Ф.636. Оп.1. Спр.8. Арк.1, 5-7.

⁷⁸ ДАІФО. Ф.636. Оп.1. Спр.7. Арк.3, 15, 20.

⁷⁹ ДАІФО. Ф.636. Оп.1. Спр.7. Арк.19.

⁸⁰ Полек В. Майданами та вулицями Івано-Франківська. Історико-культурний путівник / В.Полек. – Львів: Світло і тінь, 1994. – С.57.

5. Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО). Ф.636. Оп.1. Спр.4. 30 арк.
6. ДАІФО. Ф.636. Оп.1. Спр.5. 60 арк.
7. ДАІФО. Ф.636. Оп.1. Спр.6. 57 арк.
8. ДАІФО. Ф.636. Оп.1. Спр.7. 25 арк.
9. ДАІФО. Ф.636. Оп.1. Спр.8. 46 арк.
10. ДАІФО. Ф.528. Оп.1. Спр.21. 42 арк.
11. ДАІФО. Ф.528. Оп.1. Спр.58. 340 арк.
12. ДАІФО. Ф.528. Оп.1. Спр.1. 183 арк.
13. ДАІФО. Ф.528. Оп.1. Спр.14. 176 арк.
14. ДАІФО. Ф.528. Оп.1. Спр.16. 70 арк.
15. ДАІФО. Ф.528. Оп. 1. Спр.33. 25 арк.
16. ДАІФО. Ф.528. Оп. 1. Спр.35. 353 арк.
17. ДАІФО. Ф.528. Оп. 1. Спр.36. 146 арк.
18. ДАІФО. Ф.528. Оп. 1. Спр.38. 193 арк.
19. ДАІФО. Ф.528. Оп. 1. Спр.41. 130 арк.
20. ДАІФО. Ф.528. Оп. 1. Спр.43. 199 арк.
21. ДАІФО. Ф.528. Оп. 1. Спр.46. 9 арк.
22. ДАІФО. Ф.528. Оп. 1. Спр. 51. 136 арк.
23. ДАІФО. Ф.7. Оп. 1. Спр.268. 7 арк.
24. ДАІФО. Ф.7. Оп. 1. Спр.269. 8 арк.
25. ДАІФО. Ф.7. Оп. 1. Спр.272. 3 арк.
26. ДАІФО. Ф.27. Оп. 1. Спр. 1. 40 арк.
27. Історія міст і сіл Української РСР. Івано-Франківська область / О.О. Чернов (голова редколегії). – К.: Харківська книжкова фабрика ім. М.В. Фрунзе. – 640 с.
28. Зайончковский А.М. Первая мировая война — СПб.: Полигон, 2002. – 878 с. // <http://militera.lib.ru/h/zayonchkovsky1/14.html>. (дата звернення 22.07. 2011).
29. Монолатій І. Діри пам'яті/ І.Монолатій. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2017. – 160 с.
30. Первая мировая война 1914 - 1818 http://www.world-history.ru/events_about/867/2057.html. (дата звернення 22.07.2011).
31. Полек В. Майданами та вулицями Івано-Франківська. Історико-культурний путівник / В.Полек. – Львів: Світло і тінь, 1994. – 89 с.
32. Станиславівські ратуші /Упоряд. І.Бондарев. – Івано-Франківськ: Лілея НВ, 2011. – 144 с.
33. Цеклер Л. Бог чує молитву. Життя Теодора Цеклера, розказане Ліллі Цеклер / Л.Цеклер. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2007. – 168 с.

Adamovych S. Socio-economic life of Stanyslavsiv during the First World War (1914–1918).

The article examines the socio-economic life in Stanyslavsiv during the First World War. The author analyzed the state of industry, the level of development of trade and services, the devastating impact of military actions on the economic progress of the city. The article also highlights the process of gradual impoverishment of burghers through military actions and measures of the city authorities and the occupation

administration to keep the socio-economic situation under control and to provide the most essential material needs of the population for survival.

Key words: First World War, industrial enterprises, foodstuffs, trade establishments, services, money circulation, speculation, destruction.